

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

ISSN: 2148-2292

12 (2) 2025

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş tarihi | Received: 14.01.2025

Kabul tarihi | Accepted: 13.03.2025

Yayın tarihi | Published: 25.03.2025

Aygün Yusubova

<https://orcid.org/0000-0003-4665-0773>

Phd. Aygün Yusubova, Senior Researcher at the Institute of Oriental Studies named after Academician Z. M. Bunyadov of ANAS, Azerbaijan, yusubovaaygun74@gmail.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Yusubova, A. (2025). Vahdettin Döneminde Eğitim Reformları: Medrese ve Modern Okullar Arasında Denge Arayışı. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 12 (2), 27-41.

Nədim “Divan”ının Bakı Nüsxələrinin Müqayisəli Tekstoloji Tədqiqi

Xülasə

XVIII əsr klassik türk ədəbiyyatının böyük şairi Nədimin şeirlərinə hər zaman böyük maraq və diqqət olmuşdur. Buna görədir ki, şairin şeirlərindən ibarət olan “Divan”ının əlyazma nüsxələri geniş coğrafiyaya yayılmışdır. Tədqiqatçılar tərəfindən Nədim “Divan”ının dünyanın müxtəlif kitabxanalarında, muzey və arxivlərində 45-ə qədər əlyazma nüsxəsi təsbit edilmişdir. Təqdim olunan məqalədə Əhməd Nədimin əlyazmalarının Türkiyə və Azərbaycan nüsxələrinin tekstoloji tədqiqi şairin şəxsiyyəti, yaradıcılığı, ədəbi zövqü, ideologiyası nəzərə alınaraq araşdırılmış, nüsxə fərqləri və mətnlərdəki dəyişikliklərin səbəbləri izah olunmuşdur.

Açar sözlər: Nədim, Divan, Əlyazma, Nüsxə, Katib, Tekstoloji

Comparative Textual Analysis of Baku Manuscripts of Nadim's ‘Divan’

Abstract

18th century classical Turkish literature's great poet Nedim's poems have always attracted great interest. For this reason, the manuscript copies of the poet's ‘Divan’, which consists of his poems, are spread over a wide geography. Researchers have identified nearly 45 manuscript copies of Nadim Divan in various libraries, museums and archives around the world. In this article, the textual analysis of the Turkish and Azerbaijani copies of Ahmed Nedim's Divan is analysed taking into account the poet's personality, creativity, literary taste

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atdd>

and ideology, the differences between the copies and the reasons for the changes in the texts are explained.

Keywords: *Nadim, Divan, Manuscript, Copy, Scribe, Textual Science*

Giriş

Nədim “Divan”ının Azərbaycanda mövcud olan iki əlyazma nüsxəsi paleoqrafik cəhətdən tədqiq olunmuşdur. Pozulmuş, çətin oxunan, oxunması mümkün olmayan hissələrdə mətndəki ümumi fikir əsas götürülmüşdür. Bu zaman XVIII əsr türk ədəbi dili normalarına əsaslanaraq dövrün ədəbi forma və üslubu da nəzərə alınmışdır. Mətndəki təsadüfi və bilərəkdən edilmiş dəyişikliklər, eləcə də nüsxə fərqləri müəyyənləşdirilmiş, onların səbəbləri araşdırılmışdır. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda qorunan Nədim “Divan”ının iki əlyazma nüsxəsi ilk dəfə olaraq ətraflı tədqiqata cəlb edilmişdir.

“Divan”ın müxtəlif əlyazma nüsxələrinin qarşılıqlı əlaqəsi, münasibətlərini müəyyənləşdirmək üçün əlyazmalardakı tarixlər, imzalar, müəllif, katib göstəriciləri və s. qeydlər nəzərə alınmış, nüsxə fərqlərinə, səhvlərə, bilərəkdən edilmiş dəyişikliklərə, əlavə və ixtisarlara, haşiyələrdəki qeydlərə və s. istinad edilmişdir. Nüsxə fərqlərində katibin iş üslubu, biliyi üzə çıxarılmışdır. Görkəmli alim D.S. Lixaçov mətni düzgün və səhvsiz köçürən şəxsi “yaxşı katib” adlandırmasına baxmayaraq, nüsxə fərqlərində katibin iş üslubu, biliyi, mətni anlama səviyyəsi özünü büruzə verməkdədir (Lihaçev, 1964). Amma tədqiqatlar bunu deməyə əsas verir ki, “səhvsiz” nüsxəyə rast gəlmək mümkün deyil. Şərq mətnşünaslığının nəzəri problemlərinin araşdırılmasına həsr olunmuş tədqiqatlara əsaslanaraq, Nədim “Divan”ı nüsxələrinin ciddi elmi müqayisəsini aparmış, bir çox fərqləri, təhrifləri, onların yaranma səbəblərini, qaynaqlarını və s. üzə çıxarmışdır.

1. Nədim “Divan”ının Bakı Nüsxələri

Nədim “Divan”ının iki əlyazma nüsxəsi AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda qorunmaqdadır. Bunlardan biri Əlyazmalar İnstitutunun kitabxanasında qorunan M-62 şifrəsi ilə qeydiyyatda olan nüsxədir. Əlyazmanın ölçüləri 14x21 sm., həcmi 95 vərəqdir, sətir sayı müxtəlifdir (14-21) və rüqə xətti ilə köçürülmüşdür. Əlyazma mixəyi rəngli meşin cildə tutulmuşdur. Əlyazma nüsxəsinin səhifələrinin bir çoxunda dördbucaq şəklində möhür və möhürün içində “Əhməd Nədim-1139” qeydiyyatı mövcuddur. Bu nüsxədə diqqətimizi cəlb edən cəhət, qeyd etdiyimiz kimi bəzi səhifələrə həkk olunmuş möhürdür. Bu möhür səbəbiylə əlyazmanın Nədimin özü tərəfindən yazıldığı, yəni avtoqraf olması fikri ortaya çıxmaqdadır. Çünki nüsxə üzərində yazılmış tarixə əsasən söyləmək olar ki, bu nüsxə 1726-cı ildə hələ,

Nədim həyatda ikən qələmə alınmışdır. Lakin Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının “Əlyazmalar kataloqu”nda bu nüsxədəki xəttin Nədimə aid olmadığı qeyd olunmuşdur (Əlyazmalar kataloqu, 1963). AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə edilən B-317/11454 qeydiyyatlı ikinci əlyazma nüsxə, katib Osman ibn-Məhəmməd tərəfindən təliq xətti ilə qələmə alınmışdır. Titul səhifəsi ornamentlə bəzədilmiş, mətn zərli çərçivəyə alınmışdır. Ölçüsü 12x20, həcmi isə 104 vərəqdən ibarətdir. Araşdırma nəticəsində bu əlyazma nüsxənin yalnız 1b-24b və 51b-104b səhifələrinin Nədimə aid olduğu təsbit edilmişdir. Nüsxədə yer alan digər poetik nümunələr isə Qoca Raqib Paşaya aiddir (Musayeva, 2004). Müxtəlif sətirli (14, 18, 19, 20) və cüt sütunlu olan bu əsər qara rəngli mürəkkəblə qələmə alınmışdır.

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan və Nədimə aid olduğu təxmin edilən incə şikəstə xətti ilə yazılan B-645/3020 qeydiyyatlı daha bir əlyazma nüsxəsi vardır. Bu əlyazma nüsxəsinin də yalnız 64b-211b səhifələrinin Nədimə aid olduğu müəyyənləşdirilmişdir və əsər fars dilindədir Mənbələrin bizə vermiş olduğu məlumatlara əsasən söyləyə bilərik ki, Nədim fars və ərəb dillərini mükəmməl bilmişdir. Deməli, ərəb və fars dillərini mükəmməl bilməsi və o dillərdə şeirlər yazmasına dəlalət edir. Onu da qeyd edək ki, Nədim Sədrəzəm İbrahim Paşanın təşəbbüsü ilə “Səhaifül-əxbar” və “Eyni-tarixi” kimi məşhur əsərləri ərəb dilindən türk dilinə tərcümə etmək üçün təşkil olunmuş elmi heyətdə də iştirak etmiş, “Divan”ında da bu iki dildə yazdığı mənzumələrə yer vermişdir. Bu da yuxarıda qeyd olunmuş farsca əlyazmanın Nədimə aid olma ehtimalını daha da qüvvətləndirir. Bizim əsas tədqiqat obyektimiz, Nədim “Divan”ının qeyd olunan bu iki Bakı əlyazma nüsxəsindən əlavə Türkiyənin müxtəlif əlyazma xəzinələrində qorunan onlarla əlyazma nüsxələridir.

2. “Divan”ın Türkiyə və Azərbaycan Əlyazma Nüsxələrinin Tekstoloji Tədqiqi

Qeyd etdiyimiz kimi bu məqalə Nədim “Divan”ının tekstoloji tədqiqinə Azərbaycanda mövcud olan nüsxələri ilə yanaşı, Türkiyə Respublikasının kitabxanalarında saxlanılan əlyazmaları əsasında tərtib edilmiş və üç elmi-tənqidi mətn də cəlb olunmuşdur. Bunlar Nədim “Divan”ının Əbdülbaqi Gölpınarlı, Muhsin Macit və Halil Nihat Boztepenin müxtəlif dövrlərdə bir çox əlyazma nüsxələrinin qarşılaşdırılmasından meydana gəlmiş nəşrləridir. Tekstoloji tədqiqatımız zamanı nüsxələr arasındakı fərqi daha aydın və rahat görmək üçün hər bir nüsxəni şərti adlarla adlandırmışıq. Nədim “Divan”ının Bakı nüsxələri olan M-62 şifrlı əlyazma nüsxəsini şərti olaraq “A” və B-317 şifrlı nüsxəsini “B”, Əbdülbaqi Gölpınarlının nəşrə hazırladığı nüsxəsini “C” (Gölpınarlı, 1951), Xəlil Nihadın nəşr etdirdiyi nüsxəsini “H” (Nihad,

1338-1340) və Muhsin Macidin hazırladığı nəşr nüsxəsini isə “م” (Macit, 1997) hərfləri ilə işarələmişik.

Nədim “Divan”ının mətnşünaslıq baxımından araşdırmaqla mətnin hansı təhriflərə məruz qaldığını göstərmək mümkündür. Mətnlərin katiblər tərəfindən təhrif olunması haqqında akademik Y. T. Bertles yazırdı: “Məlum olduğu kimi Şərq katibləri ancaq istisna hallarda vicdanlı şəkildə mətni köçürür və ötürürdülər” (Bertel’s 1957). Nüsxə fərqlərini xronoloji ardıcılıqla müəyyənləşdirmək üçün müəyyən qaydalardan istifadə olunmuşdur. Nədim “Divan”ını Azərbaycan və Türkiyə əlyazmalarının müqayisəli tədqiqi zamanı əsərin nüsxə fərqləri aşkar edilmişdir. Mətni köçürən katiblər tərəfindən beytlərdəki bəzi sözlər çıxarılmış, başqaları ilə əvəz olunub və ya yerləri dəyişdirilmişdir. Misralarda da bir sıra dəyişikliklər, təhriflər olduğu nəzərə çarpır. Belə ki, bəzi misralar ixtisar edilmiş, yerləri dəyişdirilmiş və ya mətnə yeni misra və beytlər əlavə olunmuşdur. Başlıqlar dəyişdirilmiş, qısaldılmış və ya mətndən çıxarılmışdır.

3. Bilərəkdən Edilmiş Dəyişikliklər

Beytlərdə bəzi sözlərin digər sözlərlə əvəz edilməsi, dəyişdirilməsi:

Sözlərin əvəz olunması, başqa sözlərlə dəyişdirilməsinə bütün nüsxələrdə təsadüf olunur. Onları əsasən üç yerə bölə bilərik:

- Türk sözlərinin türk sözləri ilə əvəz edilməsi;
- Türk sözlərinin ərəb-fars sözləri ilə əvəz olunması və ya əksinə;
- Ərəb-fars sözlərinin ərəb-fars sözləri ilə əvəz edilməsi;

Türk sözlərinin türk sözləri ilə əvəz edilməsinə demək olar ki, nüsxələrin hər birində rast gəlmək mümkündür: (o şol) او شول: 2a; (uş ol) او ش اول: م، 278، ق، 269; (önümdə) او كمدە: 1، 33/ق، 39، م، 38: هنوز (hənüz) - آ- 10b: دخى (daxi) ح 29، ق، 41، م، 31: يانمدا 11a (yanımda) نە دەر (nədir) - آ 9a: نه دەر (nədir) ح/34، ق، 33، م، 40: نه در (şöylə) - آ 5b: ح/23، ق، 22، م، 20: اويله (öylə) - آ 9b: اويوب (öyüb) ح/18، ق، 7، م، 11: آنى (anı) - آ 2a: بر (bir) 41 بيلمشم: - آ 9b (bilmişdim) ايلمشم

Türk sözlərinin ərəb-fars sözləri ilə əvəz olunması və ya əksinə hallara az da olsa rast gəlmək olar: (günəş) كوش (gölşən) - آ 2a: كوش (gölşən) ح/18، ق، 6، م، 10: كلشن (sana) ح/34، ق، 35، م، 34: سنكا 10b، ح 33، م، 37: كه تا (ki ta) - ق 39: سنكا

Ərəb-fars sözlərinin digər ərəb-fars sözləri ilə əvəz olunması nüsxələrdə daha çox qarşımıza çıxmışdır: (balay) بالايه 1b: موزونى (mövzunu) ح/134، ق، 264، م، 274: صياح 3b، والايه ير (valayəyer) ح/25، ق، 24، م، 25: خارنده (xakində) - آ 6b: صافى (safı) ح/27: خدا (xuda) ح/12، م، 30: صدر (sadr) ح/44، م، 33: سهر (səhər) ح/8a، ق، 29، م، 28: ديوانخانه (divanxanə) ح/27:

کفتار (güftar) 11a/ح، 33م، 39 ایقبال:(iqbal) - ق 40:آمال (amal) /ح 33ق، 40م، 39فدا: (fəda) - 10bآ
آ 5a:نشعه (nəşə) /ح 22ق، 17م، 19:کان (kan) 5aآ:کمان (kaman) /آ 11bق، 40م، 31رفتار: (rəftar) - ح 29
: (guyayi) - 9bآ:کریایی (giriyayi) / ح 35ق، 35م، 42:پس (pəs) 9bآ:که (ki) / م 20:رونق (rövnəq)-
ح 35، ق 34، م 41کویایی

Tekstoloji tədqiq nəticəsində seçdiyimiz beytlərdəki sözlərin birininin digəri ilə əvəz edilməsində, dəyişdirilməsində müəyyən fərqlərin olduğunu müşahidə etdik:

a) Söz dəyişmələrində məna dəyişmir. Sözlər formaca fərqli olsalar da, məzmunə xələl gəlmir, onlar bir növü sinonimləri ilə əvəz olunurlar. Buna beytlər üstündə nümunə göstərə bilərik:

ح 20 ق 23: سن اوپله بیل که جوشش د ریای
جان حموله لنکر کوه کران ویرر

Sən öylə bil ki, cuşışı-dəryayı-iztirab,
Cani-həmulə kəngəri-kuhi-giran virir.

آ 5b م، 22: سن شوپله بیل که جوشش د ریای
Sən şöylə bil ki, cuşışı-dəryayı-iztirab

ح 9 ق، 6م، 10: سطوتی قهری اکر ایلسه فرمان مسیر
مصرک اهرامن ایدر کاغد باد ملتن

Satvəti-qəhri edər eyləsə fərmanı-məsir,
Misrin ehramın edər kağidi-badi-məltən.

آ 1b: سطوتی قهری اکر اولسه فرمان مسیر
Satvəti-qəhri edər olsa fərmanı-məsir.

ح 34ق، 33م، 40: دیمشدم بن قولک تنهاجه بر قاچ دفعه کردونه
بهی ظالم نه در بو خاطر آزاری و خود رای

Demişdim bən qulun tənhaça bir qaç dəfa gərdunə,
Bəhey zalim nədir bu xətir-azarıvü xod-rayi

آ 9a: بهي ظالم ندر بو خاطر آزاری و خود رایي

Bəhey zalim **nədəndir** bu xətir-azarıvü xod-rayi

ح 35ق، 34م، 41: دعای عزو جاهک ذ متمده فرض **بیلمشدم**

اید رد م روز و شب مد حکله مجلسلرده کویایی

Duayi-izz ü cahın zimmətimdə fərz **bilmişdim**,

Edərdim ruzı-şəb mədhinlə məclislərdə guyayı.

آ 9b: دعای عزو جاهک ذ متمده فرض **ایلمشدم** م

Duayi-izz ü cahın zimmətimdə fərz **eyləmişdim**.

Birinci nümunədə 20ق, 23ح nüsxələrində **اويله** (öylə) sözü 22م, 5bشويل (şöylə) formasında verilmişdir. İkinci nümunədə 10م, 6ق **ایلسه** (eyləsə) 1b **آولسه** (olsa), üçüncüdə 40م, 33ق, 34م nüsxələrində **نهدر** (nədir) 9a **آ** nüsxəsində **ندندر** (nədəndir), dördüncü nümunədə 41م, 34ق, 35ح nüsxələrində **بیلمشدم** (bilmişdim) 9b **آ** nüsxəsində **ایلمشدم** (eyləmişdim) şəklində verilmişdir. Göründüyü kimi nümunə verdiyimiz bu misralardakı söz dəyişmələrinə baxmayaraq heç birində mənə dəyişikliyi nəzərə çarpmır.

b) Beytlərdə elə söz dəyişmələrinə də rast gəlirik ki, mənə nisbətən dəyişir:

ق (s7), ح (s18), م (s11): مهر کیم جسم منور دیو **تعریف** اولنور

سکا یوق نسبتی کیم نور مجسمسک سن

Mehr kim cismi-münəvvər deyü **tərif** olunur,

Sənə yox nisbəti kim nuri-mücəssəmsən sən.

ا (2b): مهر کیم جسم منور دیو **تعبیر** اولنور

Mehr kim cismi-münəvvər deyü **təbir** olunur

آ 8a ق (29), م (28): اوطورسه کرسی دیوانه ویرمز نریمانہ

نکهداران دیوانخانہ سنک نرد بان اوزر

Otursa kürsiyi-divanayə verməz Nərimana,

Nigəhdarani-**divanxanə** səngi-nərdüban üzrə.

ح27 : نکهداران والایی پرسنک نرد بان اوزره
Nigəhdarani-**valayi-yer** səngi-nərdüban üzrə.

ح29ق، 41م، 31: نه كورد م آه امان الامان بر افت جان
كلوب يانمد ه كونش كيبي اولدى لمعه نثار

Nə gördüm, ah aman, əl-aman bir afəti-can,
Gəlüp **yanımda** günəş gibi oldu ləma nisar.

آ11a : كلوب اوكمده كونش كيبي اولدى لمعه نثار
Gəlüp **önümdə** günəş gibi oldu ləma nisar.

ح141، ق278، م290 : همان مرادی تغافلدر اول بتك يوخسه
زبانى بستنه ناز ايسه چشمى لالميدر

Həmən **muradı** təqafüldür ol bütün yoxsa,
Zəbanı bəstəyi-naz isə çeşmi ləlmidir.

آ6a : همان نگاهى تغافلدر اول بتك يوخسه
Həman **nigəhi** təqafüldür ol bütün yoxsa

Birinci nümunədə (s11)م، (s18)ح، (s7)ق nüsxələrindəki **تعريف** (tərif) sözü (2b) nüsxəsində **والایی ير** (divanxanə) 27ح nüsxəsində **ديوانخانه** (divanxanə) 18b، ق29، م28، **تعبير** (təbir) kimi, ikinci nümunədə 31م، 41ق، 29ح nüsxələrindəki **يانمد ه** (yanımda) sözü 11a nüsxəsində **مرادی** (önümdə), dördüncü nümunədə isə 290م، 278ق، 141ح nüsxələrindəki **نگاهى** (nigəhi) şəklində verilmişdir.

Lügətə nəzər yetirdiyimizdə, bu söz dəyişmələri arasında çox az da olsa məna fərqinin olduğunu şahidi oluruq. Belə ki, “tərif” sözü ərəbcədir – bir qavramı təfərrüatı ilə, müfəssəl şəkildə ifadə etmək mənasındadır, “təbir” sözü də ərəbcədir mənasına gəlincə bu söz də “yozmaq”, “məna vermək” deməkdir (Devellioğlu, 1995). “Divanxanə” sözü geniş salon mənasındadır, “valayi-yer” isə farscadır və yüksək yer mənasındadır. Əslində bu söz birləşməsinin birinci tərəfi farsca, ikinci tərəfi isə türkcədir və birinci tərəfi olan “vala” sözünün

əsl yazılış forması “bala” şəklindədir və “yüksək” mənasını verir. Digər bir nümunədə isə “yanımda” sözü “önümdə” sözü ilə əvəz edilmişdir. Belə halda böyük məna fərqi olmasa da istiqamət baxımından fərq nəzərə çarpır. Dördüncü nümunədə “muradı” və “nigəhi” sözləri birbirini əvəz etmişdir. “Murad” sözü arzu istək, məqsəd məram mənalaraındadır, “nigəh” isə baxış mənasında olsa da beyt daxilində o qədər də fərqli məna çaları yaratmamaqdadır.

c) Nədim “Divan”ında ayrı-ayrı sözlərin dəyişdirilərək başqa söz ilə əvəz edilməsi nəticəsində nisbətən və ya tamamilə təzadlı məna dəyişməsi də tədqiqat nəticəsində aydınlaşdı:

ق(17), م(19), ح(22):بخشندۀ یکانه که بر مورک ایتسه

دست و دلینه حوصله بحر و کان

Bəxşəndeyi-yeganə ki, bir murun istəsə,
Dəstü-dilinə hövsələyi-bəhr ü **kan** verir.

ا(5a): دست و دلینه حوصله بحر و کمان

Dəstü-dilinə hövsələyi-bəhr ü **kaman** verir.

ا(5a): دورک بو فیض نشه جام نشاط ایله

زال سپهره نشه عمر جوان ویرر

Dövrün bu feyzi-nəşəyi-cami-nəşat ilə,
Zali-sipəhrə **nəşəyi**-ömrü-cəvan virir.

م(20): زال سپهره روناک عمر جوان ویرر

Zali-sipəhrə **rövnaki**-ömrü-cəvan virir.

ق(18), ح(22): زال سپهره مایه عمر جوان ویرر

Zali-sipəhrə **mayəyi**-ömrü-cəvan virir

ا(2b), ق(7), ح(18): سرده بر داغ یاقوب نامنی خورشید قودی

اعتراف ایتدی سنکا عجزینی کردون کهن

Sərdə bir dağ yaqub namını xurşid qodu,
Etiraf etdi sənə **əczini** gərduni-kuhən.

م(11): اعتراف ایتدی سنکا رقینی کردون کهن

Etiraf etdi sənə **riqqini** gərduni-kuhən.

İlk nümunədə (s22)ح, (s19)م, (s17)ق nüsxələrindəki **كان** (kan) sözü (5a) nüsxəsində **کمان** (kaman) kimi, ikinci nümunədə (5a) nüsxəsindəki **نشة** (nəşə) sözü (s20)م nüsxəsində **رونك** (rövnəq), (s22)ح, (s18)ق nüsxələrində **ماية** (maye) formasında, üçüncü nümunədə isə (18)ح, (7)ق, (2b) nüsxələrində **عجزینی** (əczi) sözü (11)م nüsxəsində **رقینی** (riqqini) şəklində verilmişdir. Nümunələrdəki sözlərin mənalarına baxdıqda belə bir məna fərqləri ortaya çıxır: **كان** (kan) fars sözüdür-filiz mənbəyi, filiz yatağı, bir şeyin mənbəyi, qaynağı mənasındadır. **کمان**(kaman) sözü də fars dilindədir, yay, kaman mənasını verir. Bu sözlərin beyt içində fərqli mənalar yaratdığını heç çəkinmədən qeyd edə bilərik. **نشة** (nəşə) sözü ərəbcədir yenidən meydana gəlmə, nəşə, kef, sevinc mənalarındadır, **رونك** (rövnəq) ərəb sözüdür, parlaqlıq, gözəllik, təzəlik, bəzək mənalarındadır, **ماية** (maye) sözünün əsl və lazımlı maddə, pul, mal, iqtidar, güc və s. mənaları vardır. **عجزینی** (əczi) zəiflik, gücsüzlük və s., **رقینی** (riqqini) sözünün isə qulluq, əsirlik, köləlik və s. mənaları vardır. Nümunələrdən və lüğəvi mənalarından da görüldüyü kimi, nüsxələrdə bir-birini əvəz etmiş bu sözlər heç də eyni məna ifadə etmir, hətta bəzən tamamilə fərqli, təzadlı mənalar da yaradır.

Nədim “Divan”ının nüsxələrində yalnız sözlərin özlərinin deyil, həm də onların sırasının, yerlərinin dəyişdirilməsi halları da müşahidə olunur. Beytlərdə sözlərin yerləri dəyişir, amma məna dəyişmir. Məsələn:

ا(6a) ق, (s22) ح, (s24) ح: حبذا ای تاج و تختک مائه زیب و فری

Həbbəza ey **tacü taxtın** mayeyi-zibü-fəri,

Aləmin arayışı, mülkün tirazü zivəri.

م(22): حبذا ای تخت و تاجک مائه زیب و فری

Həbbəza ey **təxtü-tacın** mayeyi-zibü-fəri

ح(143), ق(283): ترکی نظمده بویله کشایش نه در ندیم

طبعک سنک مهب نسیم سحر میدر

Turki nəzmdə böylə kəşayış nədir Nədim,

Təbin sənin muhibbi-nəsimi-səhərmidir?

6bب : نظم ترکده بویله کشایش نه در ندیم

Nəzmi-türkidə böylə kəşayiş nədir Nədim

Birinci nümunədə (s24),ح (s22), ق(s6a) نüsxələrində **تاج و تختک** (tacü-təxtin) söz birləşməsi (s22)م **تاجک و تخت** (təxtü-tacın) kim yer dəyişdirmişdir. İkinci nümunədə isə (283)ق, (143)ح نüsxələrində **نظم ترکده** (nəzmi-türkidə) şəkliyə yer dəyişdirmişdir. Lakin bütün bu fərqlər və buna bənzər nüsxələrdə rast gəldiyimiz digər nümunələrdəki dəyişmələr prinsipial mənə fərqi yaratmamış, şeirin mənə və ahəng gözəlliyinə hər hansı bir xələl gətirməmişdir.

Beytlərdə sözlərin əlavə olunması və ixtisar edilməsi: Nədim əsərlərinin əlyazma nüsxələrində sözlərin və onların yerlərinin dəyişməsi ilə yanaşı, yenə sözlərin əlavəsi və ya bilərəkdən mətdən çıxarılması, ixtisarı hallarına da təsadüf olunur.

Hər hansı söz və ya ifadənin əlavə olunması:

ح144, ق285: اول خوشخرام عشوه عجب قنغی سوده در

سیل سر شک دید هم آنی جستجوده در

Ol **xoşxirami**-işvə əcəb qanğı sudadır,

Seyli-sirişki-didəm anı cüst u cudadır.

م288: اول سرو خوشخرام قنغی سوده در

Ol **sərvi**-xoşxiram qanğı sudadır.

ح145, ق285 : سرپنجهء غمنده هلاک اولسه چاره یوق

شهباز چشم یاره ندیما ربوده در

Sər-pənçəyi-qamında həlak olsa çarə yox,

Şəhbazi-çəşmi-yarə Nədimə rübudədir.

م288: شهبازچشم یاره ندیما دل ربوده در

Şəhbazi-çəşmi-yarə **Nədimayi-dil** rübudədir

ح30, ق43, م33: قچن که بو سوزی کوش ایتدی دل قالبوب بیهوش

کمال حیرت ایله هم چو صورت دیوار

Qaçan ki, bu sözü guş etdi dil qalub bihuş,
Kəməli-heyrət ilə həm çü surəti-divar.

آ11b: قچن که بو سوزی کوش ایتدی اول دل بیهوش
Qaçan ki, bu sözü guş etdi ol dil bihuş.

Beytlərdə bəzi sözlərin ixtisar edilməsi:
ح144، ق284، م292: یاد خطکله نشئەء حیرت د رونمه
چون سیل نو بهار خروشان اولوب کلور

Yadi-xatınla nəşəyi-heyrət dərunuma,
Çün seyli-növbahar xuruşan olub gəlür.

ب7a: یاد نشئەء حیرت د رونمه
Yadi-nəşəyi-heyrət dərunuma

ح144، ق284، م292: خطک که رشک فصل بهاران اولوب کلور
سرمایه بخش سنبل و ریحان اولوب کلور

Xəttin ki rəşki-fəsl-i-baharan olup gəlir,
Sərmayəbəxşi-sünbülü reyhan olup gəlir.

ب7a: خطک که رشک بهاران اولوب کلور
Xəttin ki, rəşki-baharan olup gəlir.

ح144، ق283، م291: بیلدیکم خونریز ایسه چشمی او چرکس زاده نک
صرف کافر د ر نه ایمان نه اسلا من بیلور

Bildiyim xunriz isə çeşmi o çərkəszadənin,
Sır fəkəfirdir nə imanın nə İslamın bilir.

ب7a: بیلدیکم خون ایسه چشمی او چرکس زاده نك
Bildiyim xun isə çeşmi o çərkəszadənin.

ح138 , م282 , ب4b: سرفرو کاهی کھی سحتلك ایلر بیلیم
بزمده شیشه می مینای دله خاره مید ر

Sər fūruqaxi gəhi səxtlik eylər bilməm,
Bəzmdə şişəyi-mey minayi-dilə haramıdır.

ق273: بزمده شیشهمینای دله خاره مید ر
Bəzmdə şişəyi-minayi-dilə haramıdır

Beytin misralarındakı dəyişmələr: Nədim “Divanı”nın əlyazmalarında ayrı-ayrı söz və ifadələrin və yerlərinin dəyişdirilməsindən əlavə, həm də bütöv misralar başqa misra ilə əvəz olunmuşdur:

ب1b ح134 , م274: مرخ هیبتینی کوروب دیر پسند ایله
شکل ملکه شیر ژیان سویلر سکا

Mərrix heybətini görüb dərpəsənd ilə,
Şəkli-mələkdə şiri-jıyan söylərim sana.

ق265: کویا د یپ د ورور که همان سویلر سکا
Guya deyip durur ki, həman söylərim sana.

ح20 ق11، م14: سوق استعداده شهر ایبن ایدوب یاران نظم
ایتدیلر کلریزلر اویزه دکان اوسته

Sövqi-istedada şəhri-ayin idüp yarani-nəzm,
Etdilər gülrizlər avizə dükkan üstünə.

آ3a: اورمه زخمن سینه یه پیکان پیکان اوستنه
Urma zəxmin sinəyə peykan peykan üstünə.

ح 24, ق 23, م 24: دست قهرکدن رخ چرخ کهن نیلوفری
باغ لطفکدن بهشت هشت بر ورد طری

Dəsti-qəhrindən rəxi-çərxi-kuhən nilufəri,
Bağı-lütfündən behişt-i-həşt bir viridi-təri.

آ6b: چرخ چارمدن اوله عرش معلارن بری
Çərxi-çarımdan ola ərşi-müəlların biri.

ح 25, ق 25, م 25: یعنی قیلدک مد رسه یله عبدنا کامک چراغ
اولدی جانام ندیمه بند کاتک دفتری

Yəni qıldın mədrəsə ilə əbdi-nakamın çırağ,
Oldı canam Nədimə bəndəganın dəftəri.

آ7a: کیم ندیمک اولدی حتابه جهان د سنک آدی
Kim Nədimin oldı xitabə cəhan desin adın.

Beytlərin, misraların, ixtisar edilməsi və yerlərinin dəyişdirilməsi: Tədqiqat zamanı Nədim “Divanı”nın əlyazma nüsxələrində misraların, beytlərin ixtisar olunduğu, yerlərinin dəyişdirildiyini müşahidə edirik.

ح 19, ق 6: بچهء فاخته وش زاده سی طوق ایله طوغار
کورسه فرماننی خواب ایچره زن ابستن

Bəççəi-faxtəvəş zadəsi tavuq ilə toğar,
Görsə fərmanını xab içrə zəni-abistən.

ق 6, ح 19: خود باش قیدینی کورسون کوزین اچسون جوشن
Darbeyi-nizə vü kupalinə takat güçtür,
Hod başı qeydini görsün gözün, açsın cövşən

ح19ق5، م4: ابن حاجب حرم فضلنه دربان كمين
مير صدر ك سرينه موقفنعلى مامن

İbni-Hacib harəmi-fəzlinə dərbanı-kəmin,
Mir Sadrin sərinə mevkifi-nali-memen.

Yuxarıda verdiyimiz nümunələr Nədim “Divan”ının Bakı əlyazmalarından biri olan 1 nüsxəsində yoxdur. Bundan başqa “Divan”da bəzən misraların da ixtisar edildiyini, digər misra ilə birləşdirildiyini də müşahidə edirik.

4. Təsadüfi Səhvlər, Məqsədsiz Edilmiş Dəyişikliklər

Orta əsr ədəbi əsərlərin, tarix, nücum, təbabət və s. aid abidələrin nəsildən-nəsilə keçərək günümüzdə gəlib çatmasında katib və xəttatların rolu əvəzsizdir. Belə ki, katiblər əsərlərin nüsxələrini köçürərkən bəzən sözləri düzgün oxuya bilməyərək başa düşdükləri şəkildə yazmış, ya da sadəcə sözün formasına baxaraq köçürməyə çalışmışlar. Hətta tələsik köçürdüklərindən hərfli unutulduqlarına və ya nöqtələrini düzgün qoymadıqları kimi hallara da təsadüf etmək olar. Bütün bu kimi xüsusiyyətlər Nədim “Divan”ının əlyazma nüsxələrində də mövcuddur. Tədqiqatlar zamanı digər nüsxələrdə olan eyni formada məqsədsiz dəyişikliklərə, katib xəttatlarına “Divan”ın Bakı nüsxələrində də qarşılaşırıq. Bu, əsasən, katibin səhvən nöqtə işarələrini ya artıq, ya da əskik qoyması, hər hansı hərfi unutmaması ilə xarakterizə olunur. Belə ki, katibin məqsədsiz olaraq etdiyi bu səhvlər bəzən anlaşılmazlıqlar yaradır. Məsələn, “Divan”ın 1b 1 nüsxəsində Sədrəzəm Şəhid Əli Paşaya həsr olunmuş qəsidədə طور (tövr) sözü yanlış olaraq طوز (töviz) şəklində yazılmışdır. Eyni qəsidə də پوشيده (puşidə) sözü بوشيده (buşidə) 7b 1 آ، نك سدساله سى (jənqi-sədsaləsi) ifadəsi رنگ سدساله سى (rəngi-sədsaləsi) 2b 1 və s. kimi yazılmışdır. Belə nümunələrin sayını çox artırmaq olar. Fikrimizcə, verdiyimiz nümunələr məqsədsiz edilmiş dəyişikliklər haqqında müəyyən fikir yaratmaqda kifayətdir.

Nəticə

Nədim “Divan”ının Bakı nüsxəsindən verilən nümunələrdən də aydın olur ki, həqiqətən də katib diqqətsizliyi səbəbi ilə yaranan fərqlər bir sıra mənə təhriflərinə gətirib çıxardır. Belə hallarda sözün düzgün oxunması üçün beytin, misranın ümumi mənasına əsaslanaraq hərfi təhrif olunmuş sözü mətnə uyğun gələcək mənəni əks etdirdiyi formada oxumaq məqsədə uyğundur.

Ədəbiyyat

Bertel's, É.E. (1957). *Recenziâlar metodologiçeskaj kiriitikéğé, klassiktar aaptardarygar, Bel'giâ uonna Orto Dojdu literaturatygar oloğurallar. Sovettar bastaky anal konferenciâlara. Oborudovanie dokladova i svâzannyh*, (In Russian).

Boztepe, H. N. (1338-1340). *Nedim Divanı*. İstanbul, İkdam Matbaası.

Devellioğlu, F. (1995). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Aydın Kitapevi Yayınları.

Əlyazmalar kataloqu. (1963-1977). (C. I-II). Elm.

Gölpınarlı, A. (1951). *Nedim Divanı*. İnkilap Kitapevi.

Lihačev, D.S. (1964). *Tekstologiâ (kylgas oçerk)*. Nauka" izdatel'stvo (In Russian).

Macit, M. (1997). *Nedim Divanı*. Akçağ Yayınları.

Musayeva, A. (2004). Nədim və Raqib Paşa "Divan"larının yeni aşkarlanmış əlyazma nüsxələri. *AMEA-nın "Xəbərlər"inin ictimai-humanitar seriyası*, 1, 18-23.

Nedim. *Divan B-317*. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu.

Nedim. *Divan M-62*. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu.